

נטל התוכחה

נטל ההוכחה מוטל בדרך כלל על התביעה. לכן הנטל המוטל על הסגור ברומן, עו"ד רומנו, הוא למעשה נטל התוכחה (להוקיע את יחסה של ישראל לאזרחיה הערבים); דפי יומן אסיר השב"כ איסמעיל אפקטיביים, אבל התמונה הכללית לא לגמרי ברורה ולא לגמרי משכנעת.

נטל ההוכחה מוטל בדרך כלל על התביעה במשפט. בתביעה פלילית או ביטחונית זו לעולם המדינה היא שתובעת. בספרה של איילת שמיר **נטל ההוכחה** (עם עובד 2018) הוא מוטל על הסגור החיפאי, עו"ד רומנו, שנטל על עצמו את ההגנה על הנגר איסמעיל מטמרה. בסופו של דבר מבין רומנו "שהנטל שהוטל עליו הוא למעלה מכוחו" (עמ' 216) והרומן מסתיים בטרם התחיל המשפט. לכן, אין כאן נטל הוכחה, אלא למעשה נטל תוכחה (מאותו שורש), להוקיע את יחסה של ישראל לאזרחיה הערבים. מה גם שאין זה המקרה הפרטי של איסמעיל לברו, אלא מקרה קיבוצי, כפי שאנו למדים מן המוטו לספר הלקוח מתוך הדבר לאלבר קאמי: "הדבר כבר השתלט על הכל. שוב לא היו גורלות אישיים, כי אם פרשה קיבוצית."

אולם גם אם זו מטרתה העל של הרומן, אין המחברת מקילה על עורך הדין את משימתו. שכן אין כאן מקרה ברור של שחור-לבן, אלא פרשה מורכבת ומסובכת, שפרטיה, כאמור, אינם מבוררים עד סופם בערכאה שיפוטית כי המשפט כלל לא נערך. גם עורך הדין איננו לוחם צדק טיפוסי, כפי שמעיד עליו הכתוב. "צדקן הוא לא היה אף פעם, רומנו, וגם לא בן של צדקן. ותמיד הפחידו אותו אלה שסוגדים לחוק ומגלגלים עיניהם לשמים. לא, הוא לא התכוון להיות דוברו של הצדק" (עמ' 12). גם "נזיר הוא לא היה אף פעם ולא התכוון להיות" (עמ' 13). חיי המין של רומנו, הגרוש מאשתו דפנה, הם ביזאריים ולא אנינים במיוחד.

הרומן מתנהל בשני מסלולי זמן: אירועים המתרחשים בהווה של הסיפור, ואירועים שהתרחשו בעבר שלו, כשלושים שנה לפני הזמן המסופר, המתוארים ביומן החקירות בשב"כ של העציר איסמעיל. הסיפור עצמו נחשף בהדרגה, לא רק לעיני הקורא, אלא גם לעיני עורך הדין. למעשה העלילה נפרשת מסופה לראשיתה, כלומר, מן ההווה אל העבר. בתחילה איננו יודעים הרבה על מעשיו של איסמעיל ועל החשדות נגדו. פרטים חדשים צצים כל הזמן. פעם במעטפה חומה שמגיעה לידי עורך הדין, פעם בדיסק-און-קי מהקלטת וידיאו מהחקירה שמוסלק לכיסו, פעם בדברים שמספרת לו אשתו של העציר, ופעם כמה שהוא עצמו רואה בנגרייה בטמרה. האירוע שבגיניו נכנס עו"ד רומנו לתמונה הוא מעצרו האחרון של איסמעיל. מיומן העציר שלו מתברר כי כבר היה עצור קודם לכן, לפני שנים, עובדה שעורך הדין אינו מודע לה בתחילה. היומן שכתב איסמעיל ניתן בפונט שונה ובלשון גרומה, והוא משובץ לסירוגין ברצף האירועים בהווה. זו טכניקה יוצרת מתת, אך גם מבלבלת, ואולי זו מטרתה. קטעי היומן הם כמו רמזים בכתב חידה המתפענחים רק עשרות עמודים מאוחר יותר. כדי לפשט את העלילה אשרטט את האירועים בסדר התרחשותם האמיתי, לפי מיטב הבנתו, וכפי שהם מצטיירים מהתמונה הכוללת בתום הקריאה (ואני מבקש את סליחת הקוראים על הספילר):

איסמעיל היה בחור צעיר בכפר טמרה, כאשר נשכר לעבודות של

ייעור ופריצת דרכים בקרן קיימת. במסגרת עבודתו זו היתה לו גישה לחומרי נפץ וחבלה. חוליית מחבלים שהתארגנה באזור לחצה עליו להשיג לה נפצים. החוליה נתפסה והלשינה עליו. הוא נעצר על ידי השב"כ (המעצר הראשון), ונחקר בעינויים על ידי איש שב"כ בשם מיכה אבו-עלי. לימים שוחרר בתנאים מגבילים והוחתם על צו מנהלי המפרט אותם. את הצו הזה שמר במגירה בביתו ואיש לא ידע עליו, גם לא אשתו. בהמשך התקבל לעבודה בנגרייה של הנגר-האומן ריאד בעכו והתאהב בבתו של ריאד, שאדיה. השניים התחתנו ונולד בנם, בילאל, בעל פיגור קל. לאחר מותו של ריאד ירש איסמעיל את הנגרייה והעבירה לטמרה. איסמעיל גם הוא נגר מעולה, עסקיו פרחו והיו לו לקוחות בכל הארץ. עו"ד רומנו ואשתו דפנה היו לקוחות שלו בימי נישואיהם במשך 23 שנים.

איסמעיל התקין את הרהיטים בביתם, כולל שולחן האוכל שעליו היו מזדיינים מעת לעת. כאשר נעצר איסמעיל (המעצר השני), פנה לרומנו שייצג אותו ורומנו נעתה, מבלי שידע עדיין את כל המסופר לעיל. המעצר השני אירע כשלושים שנה לאחר הראשון, כאשר איסמעיל, יחד עם בנו בילאל, התקינו ארונות בביתה של לקוחה בחיפה. למקום הגיע אביה של הלקוחה, דב לוי. בינו לבין איסמעיל התפתחו חילופי דברים, שבסופם נמצא לוי מוטל על הרצפה חסר הכרה. מתברר כי דב לוי אמר לאיסמעיל "זוכר אותי מותק?" (עמ' 52) ואז חטף מהלומת מברגה בעורפו. דב לוי, כפי שיביין הקורא, אף כי זה לא נאמר מפורשות, הוא חוקר השב"כ מיכה אבו-עלי, שהתעמר באיסמעיל במעצרו הראשון, ונהג להשתמש בביטוי זה ("זוכר אותי מותק?").

עד כאן תמצית העלילה כמעט בשלמותה, אך לא לגמרי. כאמור, פרטיה נחשפים לעיני רומנו בהדרגה, וכל פרט חדש (כגון סיפור הנפצים, או הצו המנהלי במעטפה חומה), מוסיף ראיות לחומרא או לקולא (כגון סרטון הדיסק-און-קי מהחקירה בעינויים של איסמעיל, או מחברת היומן שכתב). אולם רומנו ממשיך לחפש אחר הוכחה חותכת שתביא לזיכוי. הוכחה כזאת כמעט ונמצאת לו בביקורו האחרון בביתה של שאדיה בטמרה, לקראת סוף הרומן. בית גדול, מפואר, "ספת קטיפה ארוכה במרכז הסלון, טלוויזיה עצומה תלויה מולה על הקיר, תחתיה מזנון עץ ארוך ועליו כמה תמונות משפחתיות שמוסגרו במסגרות צבעוניות: טקס סיום בטכניון של נרמין הגדולה, טקס סיום של אינס במכללה למורות" (עמ' 204). חיים טובים יחסית, אלא שמעליהם תלוי תדיר גם איום. כפי שאומרת שאדיה לרומנו באותה פגישה שבה היא חושפת בפניו את לבה וסודותיה: "אתם הקללה שלנו. עוד מלפני שנשמנו את הנשימה הראשונה שלנו, יושבת עלינו הקללה הזאתי שלכם, כמו צל" (עמ' 212). היא מספרת לרומנו בהודמנות זו גם על פרשת "הנפצים" וגם על "תאונת העבודה" שנגרמה בעטיים, כאשר מישוה נפצע וכך התגלה הסיפור. היא מגלה לו גם את סיפור אהבתה לרושדי, שקדם לאיסמעיל (דומני שהיה קשור לאותה "תאונה"). רומנו מתעניין בבילאל, שהיה עד לתקרית בחיפה, אבל מפאת לקותו אינו מדבר. שאדיה מפנה אותו לנגרייה הנמצאת מחוץ לבית ורומנו פונה לשם.

הוא לא הבחין בו כלל, בילאל, כשהתקרב, אולי מפני שהיה שקוע במלאכתו. התנועה המוכנית של ידו השמאלית שלא חדלה, נעה ושבה, נעה ושב, ופלא גופו העליון נע איתה קדימה

ואחורה, קדימה ואחורה, עם ידו השמאלית החסונה של בילאל, ולא ידו של איסמעיל, היד שלפתה עכשיו לא את המברגה אלא את ידית המקצוע והעבירה אותו שוב ושוב על הקרש העבה [...]. ודווקא למראה התנועה הזאת הנואשת, תנועת היד השמאלית שלוותה רק ברחש איוושת השיוף, הוצף רומנו פתאום בהכרה מצמיחה, עד כי נדמה שהוא שומע גם את היבבה שנבלעה ברחש הזה: בָּאֵבָא-בָּאֵבָא-בָּאֵבָא-בָּאֵבָא-בָּאֵבָא (עמ' 215-216).

לרומנו ברור עתה מעל לכל ספק כי הבן, בילאל, הוא זה שהכה במברגה את דב לויץ בנוקמו את נקמת אביו. "אחרי שראה את הפנים האלה המהופנטים, ושמע את היבבה הכבושה, שהיתה המשכה של היד, זו שנקמה בבלי דעת את נקמת האב, הבין שהנטל שהוטל עליו הוא למעלה מכוחו" (עמ' 216).

הכרה זו של רומנו, כי בילאל הוא שהכה את דב לויץ, היא אולי ההוכחה שיכולה היתה לחלץ את האב, אבל בה בעת, היא גם הוכחה שלא יוכל לעשות בה שימוש, ולכן "הנטל הזה הוא למעלה מכוחו". זאת, הן משום שאי-אפשר להוציא עדות מן הבן השותק, והן משום שגם אם יעשה כן, לא יפתור דבר, אלא רק יסבך את שניהם, האב והבן, בטרגדיה נוראית ללא מוצא. ברור לו שהבן עשה את מעשהו מתוך אהבתו הגדולה לאביו (לפני שהוא יוצא מהנגרייה הוא לוחש באוזנו של בילאל "איסמעיל, לאט בקול צרוד, איסמעיל, כל כך אתה אוהב אותו, איסמעיל"), אלא שזה גם מקור ייאושו הגדול. כי מה ירוויח אם יעיד האב נגד בנו? לכן הרומן מסתיים בנקודה זו בטרם משפט.

"בידידה מטמרה התחיל לבכות. בכי בלי קול ובלי דמעות זה היה. של חמלה או של ייאוש, או של הכל ביחד". רומנו נוסע מבלי דעת לאן. הוא מקיא בצומת יגור, ובולם, לבסוף, מול שער הפלדה הכחול של בית המעצר קישון, שבו עצור איסמעיל. במילים "הוא לא זכר איך הגיע אליו" (עמ' 218) מסתיים הרומן.

הרומן כתוב היטב ונקרא בעניין ובמתח. עם זאת התמונה הסיפורית והרעיונית לא לגמרי משכנעת. מצד אחד, בכל זאת, היו נפצים, חוליה בהתארגנות, צו מינהלי שהופה, חבטה במברגה עד אובדן הכרה. מצד שני היתה חקירה בעינויים בשב"כ, צו מגביל שרירותי (אסור היה לאיסמעיל לצאת מתחומי כפרו בלא אישור), סרטון וידיאו קשה לצפייה, התגרות מצד דב לויץ וצל תמידי המרחף מעל איסמעיל, עד שיום אחד עט עליו במפתיע ורקמת חייו נהרסת לעד.

חלק נכבד בהוכחה ובתוכחה מהווים פרקי יומן האסיר של איסמעיל. בראיון בתוכנית "מה שרוך" ברדיו "כאן תרבות", אצל שירי לב ארי וענת שרון בליים (04.10.2018), סיפר שמיר כי נפגשה במשך חודשים עם ערבי מהשטחים שנחקר בשב"כ, ורשמה מפיו מילה במילה את הדברים מחקירתו כפי שהם מופיעים ביומנו בספר. היא לא המציאה דבר. העברית המרוסקת היא שלו וגם האירוניה החריפה השזורת בדבריו. הנה דוגמה אחת כזאת, ללא מכות ועינויים:

ההר, לא משנה לו מאיזה צד טיפסת.
התא לא משנה לו מאיזה דלת נכנסת.

מיכה אבר-עלי, לא משנה לו באיזה שפה דיברת. העיקר שדיברת.
העיקר שתפתח את הפה.

שאלו: אתה אשם?

אמרת: אני אשם. ברור שאני אשם, הצבא לא עוצר אדם חף מפשע.

אמרו: אל תתחכם.

שאלו: עצים אתה אוהב?
אמרת: כן. אני בקרן קיימת עבדתי. ביערות.
אמרו: ובני אדם אתה אוהב? בני אדם יהודים?
אמרת: בן אדם? שו האדא בן אדם? יהודי, ערבי, מה זה משנה (עמ' 142).

והנה דוגמה נוספת מחקירה בעינויים ובמכות:

מה זה לחקור.

לוקחים אדם. קושרים אדם. מנערים אדם.

מריצים לאדם.

יוצא דם.

מטפטף הדם. עושה כתמים. ממשיך לזרום.

מה זה לחקור.

פותחים תא. מציצים לתא. סוגרים תא (עמ' 150).

אין ספק, דפי היומן הללו אפקטיביים. אין קורא שישאר אדיש להם. עם זאת הם גם דוגמה לסתירה בין מגמות הרומן. מן המוטו של קאמי אנו מבינים שאין זו יריבות אישית בין איסמעיל לדב לויץ, כי אם "פרשה קיבוצית". טיעון זה חוזר גם באזכור המקרה של מהגר יפני בארה"ב, קורמאצו, שמעלה ראש המשרד של רומנו, עו"ד אלכס קליין. אחרי ההפצצה בפרל הארבור נחשד קורמאצו, כמו אלפי יפנים אחרים, באי נאמנות לארה"ב. הוא נשפט ונכלא לחמש שנים. רק כעבור חמישים וחמש שנים זכה לטיהור שמו, כאשר קיבל מקלינטון את עיטור החופש בבית הלבן. על כך אומר אלכס לרומנו: "ככה זה, כשיש מלחמה אתה לא מעניין אף אחד, בטח לא אם אתה מזכיר במראה פניך את פניו של האויב" (עמ' 169).

זו נקודת החולשה של איילת שמיר. היא איננה רואה את התמונה הכוללת, ואיננה מתייחסת למלחמה הנמשכת בין הצדדים. היא מדברת על מחלה קיבוצית, אבל מספרת סיפור אישי, מנקודת מבט מצומצמת למדי.

כמו כן לא נקשרים כל קצוות הסיפור לעלילה אחת הדוקה. פרשת גירושיו של רומנו ממלאה עמודים רבים בספר, ולא ברור מה תכליתה. גם מפגשי הסאדו-מאזו שלו בחדרים מושכרים עם אישה זרה, אינם מתחברים לכלום. חייו המקצועיים וחייו הפרטיים נעים בשני מסלולים שאינם נפגשים. אפילו עם איסמעיל לא נפגש רומנו ברומן. גם "נהמת הטיגריס הבנגלי" (עמ' 95) העולה מגן החיות בכרמל נותרת סימבולית וריקה. טיגריס זה מצא את דרכו (בטעות, סבורני) גם לעטיפה הצבעונית של הספר. שכן בספר נאמר עליו כי הוא "טיגריס בנגלי לבן, נצר לשושלת מוהאן, מחצר המהר'ג' בהודו" (עמ' 158). ואילו נמר החברבורות שעל העטיפה אינו דומה כלל לטיגריס לבן שכזה.

אירוניה, זה לא כף

דיוויד פוסטר וואלאס, לא מה שחשבתם; הסופר המתחכם והמשוכלל הזה יוצא נגד האירוניה של הטלוויזיה האמריקאית והשפעתה המזיקה על דור שלם של סופרים; "אירוניה היא קולם של הלכודים שלמדו ליהנות מהכלוב שלהם"

דיוויד פוסטר וואלאס, ששם קץ לחייו בגיל 46 (בשנת 2008), זכה בישראל לקהל מעריצים שספק אם יש לו כמותו בארצות הברית. חמישה מספריו תורגמו לעברית ולאחרונה ראה אור ספר המסות **טבעו של הכיף**, רשימות על כתיבה וספרות (תרגמה מאנגלית והוסיפה הערות: דבי איילון, ליקטה וערכה: נגה אלבלך, ספריית פועלים 2018). הספר מביא אפילו את תוכנית "קורס אנגלית R170"